

TÜRK DİLİNİN ANIT ESERLERİNİ YENİDEN YORUMLAMAK: NEHİR DESTAN OĞUZNAME VE DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK

Leylâ Karahan

- Anıt eser, diğer bir deyişle şaheser... Anıt kelimesinin *Türkçe Sözlük*'teki anlamı, “önemi ve değeri çok olan eser veya kişi”. Anıt eser tamlamasında sıfat olan “anıt”ın vurgulu oluşu, sanki eserin önemini bir kat daha artırıyor. Şaheser ise *Türkçe Sözlük*'te “kendi türünde mükemmel olan, üstün ve kalıcı nitelikte eser, başyapıt, başeser” şeklinde daha doyurucu açıklanmış ama şaheser kelimesinde şah ve eser birleşince şah üzerindeki vurgu da kaybolmuş. İki kelimenin kökenleri farklı... Buna rağmen her ikisi de aynı kavrama işaret ediyor. Bu tanımlar birleştirilerek yazının başlığında geçen “anıt eser”i “kendi türünde mükemmel, üstün ve kalıcı nitelikte önemli ve değerli eser” olarak açıklamak, hiç de yanlış olmayacaktır.

Mükemmellik ve kalıcılık, bence tanım içindeki en önemli kelimeler... Türk dilinin bu nitelikleri taşıyan eserlerinin sıralanmasında genel kanaat odur ki *Köktürk Yazıtları*, *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti't -Türk*, *Oğuznameler* ilk sıralarda yer alır.

Türklük bilimi, adlarını zikrettiğimiz bu eserlerle en az yüz yıldır ilgileniyor. Her biri için hazırlanan bibliyografya kitaplarından, üzerlerinde ne kadar çok çalışma yapıldığı hemen anlaşılır. Bu eserleri her okuyuşta yeni bir şeyi fark etmemek mümkün değil. Neredeyse her cümlenin arkasında bilinen veya henüz bilinmeyen bir tarih var, kültür var, bir mesaj var. “Her dem taze” olan bu eserler üzerinde yeni okumalar, yeni anlamlandırmalarla araştırmacılar bir kere daha düşünmek, tartışmak imkânı buldu. Yeni bir yayın bir öncekinin eksiklerini tamamladı, yanlışlarını düzeltti. Böylece taşların bir kısmı yerine oturmuş oldu.

Köktürk Yazıtları, Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk, Oğuznameler ve aslında bir *Oğuzname* olan *Dede Korkut Hikâyeleri*; farklı zamanlarda, farklı araştırmacılar tarafından tam metin olarak yayımlandı. Her biri alan için çok değerli olan bu çalışmalar, yıllardır başvuru kaynakları olarak kullanılmaktadır. Aynı metin üzerinde en son yapılan çalışmaların şansı, daha öncekilerin görülerek ve onlardan yararlanılarak hazırlanmasıdır. Son çalışmalarını değerli kılan da önceki çalışmalarını iyi yorumlamaları, tarihî, çağdaş, karşılaştırmalı Türk dili çalışmalarının ortaya koyduğu yeni bilgilerin ışığında yeni yorumlar, yeni bakış açıları getirmeleridir. Bilim, bu yenilikleri bekler. Yeni çalışmalar da böyle olduğu takdirde değerli olur.

Bilim adamlığını diğer meslekler gibi görüp bilimsel yeterliliği yaşla sınırlandıran, böylece bilimsel gelişme kaygısından uzak resmî veya gayriresmî bakış açılarına rağmen birçok değerli bilim adamının en değerli eserlerini olgunluk çağında verdiği herkesin malumu. Bunun son zamanlardaki en iyi örneğinin Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun olduğu söylenebilir. Ercilasun; 70'li yaşlarında Türklük biliminin 2010'lu yıllarına damgasını vuran birçok eser yazdı, yazmaya da devam ediyor. *Dîvânu Lugâti't-Türk* (2014), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* (2016), *Atsız-Türkçülüğün Mistik Önderi* (2018), *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)* (2019)... Bu yazıda, Ercilasun'un eserlerinden ikisi üzerinde durmak istiyorum. Amacım, sadece tanıtmak değil çünkü hepsiyle ilgili tanıtma yazıları yazıldı. Amacım, bu eserlerin alana getirdiği yeni bilgileri, yeni bakış açılarını vurgulamak...

Ercilasun'un son eseri *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)*.¹ “Destanlar ve efsaneler, milletlerin şuur altlarına yüklenmiş büyük emellerdir.” cümlesiyle başlayan söz başı bölümünde yazar, eserini o kadar güzel tanıtmış ki hiçbir tanıtma yazısının bundan iyi olabileceğini düşünemiyorum. Yine de çok şey öğrendiğim bu kitapla ilgili düşüncelerimi paylaşacağım.

“Destan”, “destani hikâye” kavramları için Türk kültür tarihinden verebileceğimiz en bilinen örnekler; Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı*, Reşidedin'in *Oğuzname*'si, Ebülğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'si, *Kazan Oğuznamesi*, *Dede Korkut Boyları*'dır. Bu eserlerin hepsi de değişik zamanlarda Türklük bilimcileri tarafından araştırma konusu yapıldı, yayımlandı. Bunların hepsinin bir bütünü parçaları olduğu herhâlde düşünülüyordu ama bu parçaları bir araya getirmek hiç de kolay değildi çünkü her biri farklı çevrelerde, farklı zamanlarda yazılmıştı. İçeriklerinde karışıklıklar vardı. Aralarındaki bağı kurmak; dağılmış parçaları mantıklı bir şekilde zaman, olay sırasına sokmak; çelişkileri yorumlayabilmek; iç içe geçmiş, karışmış,

1 Ahmet Bican Ercilasun, *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

hatta düğümlemiş bir ip yumağını çözmek kadar zor bir işti. Bundan dolayı hiç kimse bugüne kadar böyle bir çalışmaya teşebbüs edemedi.

İşte *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)* adlı eser; hep zora talip olan bir bilim adamının, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un eseri. Başlıktaki "Nehir Destan" kavramı, daha okumadan bize *Oğuznamelerle* ilgili yeni bir bakış açısının haberini vermekte... Neden nehir destan? Eserde düğümler çözülmüş, parçalar birleştirilmiş ve ortaya içinde Oğuz'un, Uygur'un, Kıpçak'ın, Karluk'un, Halaç'ın da olduğu kocaman bir Türk destanı çıkmış. Hem de binlerce yıl öteden akıp gelen, hâlâ akmakta olan ve gelecekte de akmaya devam edecek olan coşkun bir nehir destan... Türk dünyası bugün de Alpamış'ı söyleyerek, Dede Korkut'u anlatarak, Korkut yırıları terennüm ederek, Bey Böyrek ve Tepegöz masallarını anlatarak ve bütün bunları sanatın her dalında işleyerek bu nehrin sularını coşturmaya devam ediyor. "Neden?" çünkü Ercilasun'un ifadesiyle "Destanların sesi yüksektir. İşte bu yüksek ses, gaipten gelmiş bir kutsal uyarı gibi insanların ruhuna nüfuz eder; onlarda bir heyecan, bir canlanma uyandırır; büyük işler yapma arzu ve azmini besler."

Eserin "Yapı" başlıklı bölümünde (s. 23), Ebû Bekr bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî'nin *Düererü't-Tican* (Oğuzname adının geçtiği en eski metindir.) adlı eserine dayanılarak *Oğuzname*'nin; sözlü / efsanevi tarih, atasözleri, hikmetli sözler ve boylardan oluştuğu belirtilir. Ercilasun'un ortaya koyduğu nehir destan metni de bunlar üzerine kurulmuştur. Ebubekir'in sözünü ettiği ve kayıp olan *Oğuzname*, Ercilasun'a göre 13. yüzyıl ortalarına aittir. Bugüne kadar bütün parçaları içinde barındıran bir *Oğuzname* nüshası bulunamamıştır. Her *Oğuzname*, diğerinin hemen hemen bittiği yerden başlar ve sözlü tarih, *Kazan Oğuznamesi*'yle 18. yüzyıl sonlarına kadar getirilir. Eserde, *Dede Korkut*'un son bulunan Günbed yazması da dâhil olmak üzere 26 *Oğuzname* nüshası ayrıntılarıyla tanıtılmıştır.

Eserin "Olaylar, Kahramanlar, Dönemler, Katmanlar" bölümünde (s. 86); Oğuz Kağan'ın kimliği ve zamanı hakkındaki çeşitli görüşler değerlendirilmiş ve Oğuz Kağan'ın *Oğuzname*'nin en eski kahramanı olduğu, "en az iki mitolojik ve en az iki tarihî şahsiyet" in Oğuz Kağan'ın şahsında birleştirildiği vurgulanmıştır. Işıktan ve ağaçtan çıkan kızlar, yaz ve kış tanrılarının kızları, Hazreti Nuh, Bozkurt'un yol göstermesi, demir dağın delinişi, Azrail ile savaşıma vb. motifler *Oğuzname*'nin mitolojik katmanını oluşturmaktadır. *Oğuznamelerde*, Oğuz Kağan, Saka katmanında Alp Er Toña ile; Hun katmanında Motun (Mete) ile birleştirilmiştir. Eserde, Hun katmanı üzerinde çok durulmuştur. Ercilasun'a göre Hunlar ve Motun, *Oğuzname*'deki sözlü tarihin en önemli katmanıdır ve Ergene Kon da Oğuz Kağan

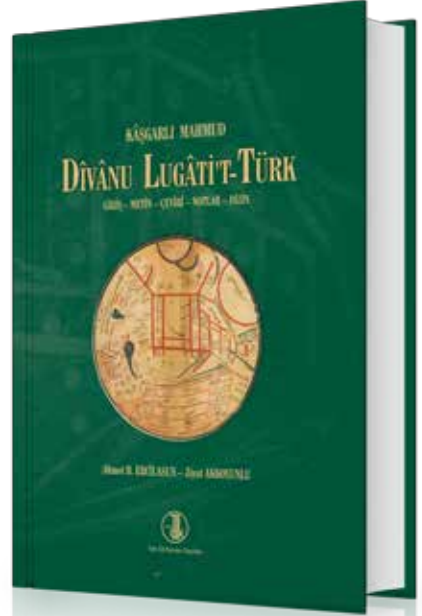
ve ilk Oğuz hükümdarlarından sonraki, Köktürklerden de önceki döneme ait bir katmanı temsil etmektedir.

Eserde; Dede Korkut boylarındaki motif, olay ve kahramanların katmanları şöyle belirtilmiştir (s. 115):

- “1. Efsanevi dönem: Tepegöz ve Azrail gibi kahramanlar, bütün boylarda görülen bazı motifler ve tasavvurlar
2. Hun Dönemi: Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyu
3. Batı Köktürk-Türgiş Dönemi: Salur Kazan ve arkadaşlarının bulunduğu dokuz boy
4. Oğuz Yabguluğu Dönemi: Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu (kuru çay üzerinde köprü kurma motifi)
5. Akkoyunlu Dönemi (14. yüzyıl): Kanlı Koca oğlu Kan Turalı Boyu.”

Deli Dumrul Boyu'nun iki ayrı hikâye olduğunu ileri süren Ercilasun, Azrail ile mücadeleyi Batı Köktürk-Türgiş dönemiyle; kuru çay üzerine köprü kurma hikâyesini de Oğuz Yabgu devletiyle ilişkilendirir. Eserde; *Oğuzname*'nin Karahanlı, Selçuklular, Sâmanoğulları, Gazneliler, Beylikler, Türkmenistan Türkmenleri, Afganistan Afşarları katmanları üzerinde de durulmuştur. *Oğuzname* nüshalarında, bu dönemlerle bağlantılı şahıs isimleri geçmektedir. Oğuz Kağan'dan sonra hükümdarlık yapanlar da nüshalara göre değişiklik gösterir.

Eserin “Oğuzname'nin Oluşma Zamanı” bölümünde (s. 128), kaynakları değerlendiren Ercilasun; mitolojik katmanlarla ilgili rivayetlerin çoğunun tarih öncesine, Azrail gibi mitolojik öğelerin de İslamiyet'in kabulünden sonraya ait olduğunu belirtir. Ona göre Oğuz Kağan'la ilgili ilk rivayetler, muhtemelen MÖ 6. yüzyıldan itibaren Sakaların ve Hunların arasında söylenmeye başlamıştır; Alp Er Tonja'nın savaşları ve ölümünün yer aldığı bu rivayetlerde Oğuz adı geçmemiştir. Daha sonra ağırlıklı olarak Motun ve oğlu ile devam eden rivayetler, Köktürkler arasında da yaşamış olmalıdır. Bu bölümde, Türklerin en eski atasının ismi üzerinde de durulur. *Oğuznamelere* göre Oğuz'un büyük atası Türk, onun babası Yâfes'tir. So Devleti rivayetinde İ-çi-ni-şi-tu'nun oğlu, T'u-kü'dir (Türk). Muçmel'de, Yafes'in

oğlu Türk'ten söz edilir. Ercilasun; Reşideddin'deki "Yâfes, Türklerin deyişine göre Olcay Han diye lakap alır." kaydından ve bu ismin *Oğuznameler*deki Abulça, Abulca, Amulca şekillerinden hareketle kelimenin en eski şeklinin Apulça olduğunu, bunun da Apa Eçe'den gelmiş olabileceğini ileri sürer.

Eserin "Oğuzname Mirası" bölümünde (s. 131); *Oğuznamelerin* Kazakistan, Türkmenistan, Anadolu, Balkanlar, Gagavuz Yeri ve Azerbaycan'daki yansımaları üzerinde durulmuştur. Türkmenistan'da bugün, Dede Korkut boylarından altısı yaşamaktadır. Salır Gazan ile ilgili rivayetlerin üçünün karşılığı *Dede Korkut Kitabı*'nda yoktur. Eserde, bu rivayetlerin özetleri verilmiştir. Ercilasun; Türkmenistan'da Dede Korkut boylarının yaşıyor olmasının, bu boyların Anadolu ve Azerbaycan'a gelmeden önce teşekkül ettiğini göstermesi bakımından önemli olduğunu vurgular. Dede Korkut boylarından dördünün, Bamsı Beyrek, Tepegöz, Deli Dumrul, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması boylarının Anadolu, Balkanlar, Gagavuz Yeri ve Azerbaycan'da yaşadığı bu bölümde anlatılmıştır. Bu boyların Anadolu'daki sözlü rivayetlerinin bulunduğu onlarca kaynağın künyesi de aynı bölümde verilmiştir. Dede Korkut boylarının ayrıca Türk dünyasında destan ve halk hikâyelerine, çağdaş sanat eserlerine de yansımaları olmuştur. Eserin en hacimli olan bu bölümünde; çok sayıda roman, tiyatro eseri, çocuk kitabı, film-çizgi film, plastik sanat ürünü tanıtılmıştır.

Kitabın "Nehir Destan Oğuzname (Metin)" bölümü (s. 193), bugüne kadar yazılmış *Oğuznamelerin* tarih sırasına göre bağlantıları yapılarak; kişi, olay, mekân uyumu gözetilerek ve yorumlanarak bir bütün hâline getirildiği bölümdür. Bu bölümde ana kaynaklara ve bunların farklı yayınlarına başvurulmuştur. Metin; "Nuh Peygamber'den Oğuz Han'a Dek", "24 Oğuz Boyu", "Kün Han Zamanı", "Korkut Ata Zamanı", "Anadolu Beylikleri", "Dede Korkut'un Güzel ve Hikmetli Sözleri", "Dede Korkut Boyları: Salur Kazan'un Evi Yağmalandığı Boy", "(Günbed Yazmasından) Salur Kazan'ın Ejderha'yı Öldürdüğü Boy", "Cengizlilerin Sözlü / Efsanevi Tarihi: Oğuz Han'dan Cengiz Han'a", "Osmanoğulları, Karakoyunlu ve Akkoyunluların Sözlü / Efsanevi Tarihi", "Türkmenistan Türkmenlerinin Sözlü / Efsanevi Tarihi", "Afganistan Afşarlarının Sözlü / Efsanevi Tarihi" ana ve ara başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümün hemen arkasından gelen bibliyografya bölümünde çok sayıda kaynağın künyesi yer almaktadır. Bu kaynakları kullanırken hataları, eksiklikleri belirten Ercilasun'un farklı görüşlerine mutlaka dayanak gösterdiği dikkati çekmektedir. Eserin sonunda *Uygurca Oğuz Kağan Destanı*'nın tıpkıbasımı ve özgün metin, aktarma; Ercilasun'un daha önce yazdığı makale ve bildirimler; özel isimler dizini yer almaktadır.

Oğuzname gibi çok sayıda nüshası ve rivayeti olan bir destanın parçalarını zaman, mekân, olay ve kişi uyumu içinde birbirine bağlayarak, yorumlayarak birleştirmek son derece güç bir iştir. Bunun için belki de uzun yıllar sürecek bir ön hazırlığa ihtiyaç vardır. *Oğuznamelerle* ilgili çeşitli zamanlarda yazdığı 17 bildiri ve makale; Ercilasun'un bu eseri birkaç yılda değil, yıllar süren bir birikimin sonunda hazırladığını gösteriyor. Bu birikimle ve başvuruyla çok sayıdaki kaynakla mükemmel bir *Nehir Destan Oğuzname* ortaya çıkmış oluyor. Hocamıza binlerce teşekkür...

Ercilasun'un diğer bir eseri, 2014 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Dîvânu Lugâti't-Türk*.² Kâşgarlı'nın bu eseri; Besim Atalay çevirisinden 75 yıl sonra, Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından yeniden Türkçeye çevrildi. 2014'ten önce *Divan* üzerine pek çok çalışma yapılmıştı. Bu çalışmaların hepsi ya Atalay'ın Türkçe ya da Dankoff ve Kelly'nin İngilizce çevirilerine dayanıyordu. Türklük bilimi her iki eserden, özellikle de başlangıçta Atalay'ın çevirisinden çok yararlandı çünkü Dankoff ve Kelly çevirisi, Atalay'ınkinden 43 yıl sonraydı. Dankoff ve Kelly; Atalay çevirisindeki bazı yanlışları düzeltti, yeni okuyuşlar sundu ama *Dîvânu Lugâti't-Türk* gibi bir eser üzerinde daha fazla çalışma yapılmalıydı. Nitekim Ercilasun ve Akkoyunlu'nun yıllar önce başladıkları çeviri, 2014 yılında tamamlanarak TDK tarafından yayımlandı. Yazarlar; tercümede doğrudan Arapça özgün eserin esas alındığını, önceki tercümelere mecbur kalındığı noktada yararlandığını ifade etmektedirler ki bu yöntem benzer çalışmalar için de uygulanması gereken, yazarı etkilenmekten ve yanlışları tekrar etmekten uzaklaştıran doğru bir uygulamadır.

Divan'ın yeni tercümesinin "Giriş" bölümünde (s. xvii) eser hakkında birçok kaynağa atıf yapılarak son derece doyurucu bilgiler verilmiştir. Bibliyografyada, 185 kaynağın künyesi yer almaktadır. Bu kaynaklardaki bilgilerden tartışmalı olanlar üzerinde durulmuştur. "Giriş"teki başlıklar şöyle: "Eser Hakkında Genel Bilgi", "Eserin Yazılış Tarihi", "Eserin Nüshaları", "DLT'deki Bilgilere Göre KM'nin Kimliği ve Faaliyeti", "DLT'nin Muhtevasına Göre KM'nin Kişiliği", "DLT'deki Kayıtlara Göre KM'nin Muhtemel Kimliği", "Doğu Türkistan'daki Rivayet ve Belgelere Göre Kâşgarlı Mahmut", "El Yazmasının Tasviri", "El Yazmasının İlk Sayfası", "El Yazmasına Sahip Olanlar", "El Yazmasının Bulunuşu", "KM'nin İfadelerine Göre DLT'nin Yapısı", "DLT'nin Ayrıntılı Yapı İncelemesi", "Eserin Genel Planı", "Maddelerin Veriliş Tarzı", "DLT'de Kullanılan İmla", "DLT'ye Göre Türkçenin Sesleri", "DLT Üzerindeki Çalışmalar", "DLT ile İlgili Terimler Sözlüğü".

2 Ahmet B. Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Bu yeni yayının özellikleri ve öncekilerden farkı neydi, hangi problemler tartışılmıştı, kanıtlar ikna edici miydi, yerleşmiş hangi bilgiler düzeltilmeliydi vs.?

Divan'ın tartışma konularından biri, eserin takdim edildiği isimle ilgilidir. Ercilasun'a göre Atalay'ın yanlış çevirisi, ithafın halifenin oğluna yapıldığını düşündürmüştür. Yeni yayında, ithaftaki "emîru'l-mu'minîn ve halifetu rabbi'l-âlemîn (müminlerin emiri ve âlemlerin rabbinin halifesi)" ifadesinden ve tarihî kaynaklardan hareketle eserin halifenin oğluna değil, bizzat halife Ebu'l-Kâsım Abdullah el-Muktedî bi-Emrillah'a sunulduğu belirtilmiştir. Halife, 1075-1094 yılları arasında hüküm sürmüştür.

Divan'la ilgili bir başka tartışma konusu, eserin Kâşgarlı tarafından bitiriliş tarihidir. Ketebe kaydındaki 1074 tarihi mi doğrudur, 1077 tarihi mi? Ercilasun (Akkoyunlu'ya göre 1074), Dankoff-Kelly gibi, eserin 1077 tarihinde bitirildiği görüşündedir ve kitabın giriş bölümünde bu görüşünün delillerini sıralar. Buna göre eserin takdim edildiği Halife Ebu'l-Kâsım Abdullah el-Muktedî bi-Emrillah, tarihî kayıtlara göre 1075-1079 yılları arasında halifelik yapmıştır. Eserin bitiriliş tarihi 1074 değil, bu tarihler arasında olmalıdır. Eserde, ketebe kaydındaki bitiş tarihi; 12 hayvanlı takvim dikkate alınarak düzeltilmiş, "469 yılının Cemâziyel âhiri'nin onuncu pazartesi günü" olarak çevrilen kaydın miladi 9 Ocak 1977'ye denk geldiği tespit edilmiştir.

Kâşgarlı'nın mezarı konusunda da tereddütler vardır. İbrahim Mutiy ve Mîrsultan Osmanov'un 1984 yılında *Tarım* dergisinde yayımlanan yazılarına göre Opal'ın kuzeybatısında Hazreti Mollam Dağ'ın tepesinde Mercan Bulak denilen yerde Hazreti Mollam olarak bilinen bir mezar vardır. Bu mezara ait olan ve 1956 yılında kaybolan bir tezkirede verilen bilgiye göre, mezarda yatan kişinin tam adı Hazreti Mevlam Şemseddin Mahmud İbni Hüseyin'dir. Aynı yazıda 1983'te ortaya çıkan 1836 tarihli bir belge, bu bilgilere delil olarak gösterilir. Belgede Molla Sadık elindeki çok değerli bir eseri "Kâşgar beldesi Oyfal mevzisi, Taht-ı Cebel, Çeşm-i Zülali alanında defnedilmiş bulunan bilim ve kültürle ilgili kitaplar yazmış olan Hazreti Mevlam Şemseddin Hüseyin sahib-i kalam Mahmud el-Kâşgari'nin mezarlarına mutlak bir şekilde vakfettim ve bunu ebediyyen sadaka olarak verdim." der ve belgenin devamında vakfedilen kitabın kabir minberinde Çeşm-i Zülali etrafında oturulup okunarak Kâşgarlı'ya dua edilmesini ister. Ercilasun; bu belgeyi önemli bir delil kabul etmekle beraber, belgeyle ilgili şüphelerini de ifade etmektedir. Ona göre, 1836 yılında tahsilli bir zatın *sadık* ve *müştemil* kelimelerinde *ye*; *mezar* kelimesinde *mim*'den, *kemal* kelimesinde *keft* ten sonra *elif*; *kitab* kelimesinde *keft* ten sonra *ye* kullanmasından ve *kolumdiki*

gibi bir yazılışın klasik Çağatay imlasına aykırı olmasından dolayı belgeye ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

Divan'ın 1266'da Saveli Muhammed tarafından istinsah edilen tek yazma nüshasında kullanılan farklı mürekkepler konusu da tartışmalıdır. Dankoff ve Kelly; nüshaya Saveli dışında başka müdahalelerin olduğu, hareketlenmemiş yerlere kahverengi mürekkeple hareketler eklendiği ve düzeltmelerin yapıldığı görüşündedirler. Ercilasun'a göre; Dankoff ve Kelly, *later hand* şeklinde adlandırdıkları "sonraki el"e fazla yüklenmişlerdir. Hacimli bir eserde müstensihin kalem ve mürekkep değiştirmesi tabiidir. Ayrıca kahverengi mürekkebin belirli sayfalar arasında kullanılıp sonra yerini siyaha bırakması ve ileriki sayfalarda tekrar ortaya çıkması, buna delil olabilir.

Yazma nüshadaki düzeltmeler konusunda da farklı görüşler vardır. Dankoff ve Kelly'e göre bu düzeltmeler, "sonraki el" in ağız özelliklerini yansıtır. Ercilasun ise Saveli'nin muhtemelen Oğuz olduğunu, Kıpçak muhitinde yaşadığını belirterek düzeltmelerin kendisine ait olduğunu belirtir. Hatta yazmada yer alan ses nöbetleşmelerinden, bizzat Kâşgarlı tarafından ifade edilen ikili şekillerden hareketle bu düzeltmelerin müstensih değil, bizzat Kâşgarlı tarafından da yapılmış olma ihtimali üzerinde durur. Dankoff ve Kelly'nin aksine aynı harf için farklı hareketler kullanılmasını da Kâşgarlı'nın ikili biçimler göstermek için başvurduğu bir yöntem olarak değerlendirir.

Divan'daki uzun ünlü konusu da tartışmalıdır. Brockelmann, Atalay ve Drevnetyurkskiy Slovar'da uzunluklar gösterilmemesine karşılık; Clauson *elif*, *vav* ve *ye* harflerini de uzunluk belirtisi sayarak bütün uzunlukları işaretlemiştir. Dankoff ve Kelly ise uzunluklara yer vermiş; kelime sonundaki *elif*, *vav*, *ye*'yi uzunluk belirtisi saymamışlardır. Ercilasun, bu yaklaşımların doğru olmadığı görüşündedir. Kâşgarlı; *elif*, *vav*, *ye* yazılmasını Uygur yazısının bir özelliği olarak kabul etmekte ancak bunların kısa söylenmesinin daha fasih olduğunu kitabın çeşitli bölümlerinde bizzat örneklerle belirtmektedir. Ercilasun-Akkoyunlu yayınında, uzun ünlüler büyük ölçüde ilk hece ile sınırlandırılmıştır. Kelime sonunda *bu*, *ya*, *sü* gibi asli uzun ünlü taşıdığı kabul edilen kelimelerle yansıma kelimelerde ve iç seste Kâşgarlı'nın belirttiği özel durumlarda uzunluklar gösterilmiştir. İç seste *elif*, *vav*, *ye* ile gösterildiği hâlde uzun olmayan ünlülerin yanına da bir nokta konulmuştur.

Yeni DLT yayınının dikkat çekici yönlerinden biri de dipnotlarıdır. Ercilasun-Akkoyunlu çevirisinde, 2259 dipnot bulunmaktadır. Bu dipnotlarda daha önceki çevirilerde tespit edilen hatalı okumalar ve tartışmalı bilgi-

lerle ilgili ufuk açıcı yeni yorumlara ve çeşitli bilgilere yer verilmiştir. *DLT* hakkındaki bu son çalışma, hem metin hem de dipnotları ile diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

Dipnotların büyük bir bölümünde; daha önce *Divan*'ı yayımlayan veya *Divan*'ın malzemesinden faydalanan Atalay, Clauson, Dankoff-Kelly, Rüstemoğlu-Kormişin, Tekin, Erdal gibi araştırmacıların kelimeleri okuyuşlarındaki farklılıklara değinilmiştir. Ercilasun-Akkoyunlu'da, tercih; tercümeden hareketle veya çağdaş lehçelerden, tarihî lehçelerden, ağızlardan seçilen örneklerle ve Türkçenin yapı özelliklerine yapılan atıflarla desteklenmiştir. Mesela {-*daş*} eki, önceki yayınların aksine eski yazı dili geleneğini devam ettiren lehçelerden hareketle kalın ünlülü okunmuştur (dipnot: 749). Bir örnekte geçen ve diğer yayınlarda *bolup* şeklinde olan kelime, Ercilasun-Akkoyunlu yayınında *bölüp* olarak okunmuş ve bunun gerekçesi de dipnotta belirtilmiştir. Arapça *cezer*'den (parça parça) ve eserde verilen örnek cümleden hareketle kelime *bölüp* şeklinde okunmuştur. Bu okunuş eserdeki "kuşka bölüp et" cümlesiyle de anlamca uyumludur (dipnot: 39). Atalay ve Dankoff-Kelly'de *bolgil* okunan bir kelime, örnek cümlede nesne bulunmasından dolayı yeni yayında geçişli bir fiil olan *bulgil* şeklinde okunmuştur (dipnot: 102).

Diğer yayınlara göre farklı olan okuyuşları desteklemek üzere dipnotlarda çağdaş lehçelerden ve ağızlardan tanıklar getirilmiştir. Mesela *torı* kelimesi için Hakasça *torh*, Kırgızca *toru* (dipnot: 65); *üz* kelimesinin *öz* şeklinde okunmayacağını göstermek üzere Hakasça *üs*, Altayca *üz* (dipnot: 36); *ova* / *uva* okuyuşları için de Kırgızcadan *ooba* ve Türkmenceden *hava* kelimesine atıfta bulunulmuştur (dipnot: 51). Önceki yayınların bir kısmında *köy*- şeklinde okunan kelime; Altay, Lebed, Teleüt, Kırgız, Kazak, Özbek, Karakalpak, Nogay Türkçeleri delil gösterilerek *küy*- şeklinde okunmuştur (dipnot: 59). *Azgan* (dipnot: 805), *oluk* (dipnot: 112), *esik* (dipnot: 128), *üyez* (dipnot: 155) gibi kelimelerinin anlamlarını desteklemek veya karşılaştırmak üzere de ağızlara başvurulmuştur.

Kâşgarlı'nın anlam açıklaması vermediği yerlerde dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Mesela *aguş* maddesinde *ağız* anlamı bulunmaktadır. Dipnotta "inek veya koyun doğurduktan sonra alınan ilk süt" açıklaması verilmiştir (dipnot: 87). *Dirhem* kelimesinin para birimi olduğu dipnot: 33'te belirtilmiştir. Kâşgarlı'nın açıklamalarını daha anlaşılır kılmak için dipnotlarda açıklamalara yer verilmiştir. Mesela eserdeki "Bunların hepsini bilinsin diye yerin şekli olan dairede beyan ettim" ifadesi, 24 numaralı dipnotta "Kâşgarlı burada daire şeklindeki haritasını kastediyor" açıklaması yapılmıştır.

Bazı kelimeler kaynak gösterilerek açıklanmıştır. Mesela *recez* kelimesi için “her mısraı kafiyeli veya kısa mısralı şiir” açıklamasında kaynak, Ahterî’dir (dipnot: 3).

Terimlerin bir kısmı dipnotta açıklanmış, bir kısmının Latince karşılıkları da madde başında verilmiştir. Mesela *karsak* maddesi için dipnotta “köpek-gillerden soluk kahverenkli, postundan kürk yapılan bir memeli hayvan” açıklaması yapılmış ve madde başına parantez içinde *vulpes corsac* yazılmıştır (dipnot: 882). Dipnotlarda Kâşgarlı’nın tercümesindeki eksik ve yanlışlara da değinilmiştir. Mesela 1163 numaralı dipnotta *rakeza* (*koştu*) kelimesinin *rakela* (*tepti*) olması gerektiği; *kâtil* yerine *katl* yazıldığı belirtilmektedir (dipnot: 76). Kâşgarlı’nın Türkçe madde başları ve örnek cümlelerdeki yanlışları da dipnotlarda gösterilmiştir. *Tew* maddesinde verilen “awçı nece âl bilse adığ anca yol bilir.” mısrasında *tew* kelimesinin geçmesinden dolayı örnekteki *âl* kelimesinin *tew* olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak mısra içindeki *yol* kelimesi, kafiye bakımından *âl*’i istemektedir. Buradaki yanlışlık, kanaatimizce örnek cümlelerin *tew* maddesinde bulunmasıdır (dipnot: 607). Kâşgarlı’nın *barguluk* yerine *bargılık*, *basmıl* yerine *yasmıl* yazdığı 16 ve 21 numaralı dipnotlarda gösterilmiştir.

İstinsah hatalarına, farklı mürekkep kullanımlarına da dipnotlarda işaret edilmiştir. 1 numaralı dipnotta *istimâle* yerine *iştîmâle* yazıldığı, 948 numaralı dipnotta son harfin yanlışlıkla *gayın* olarak yazıldığı, 150 numaralı dipnotta *xanka* kelimesinin farklı mürekkeple satır altına konduğu, 326 numaralı dipnotta *elif*’teki üstünün kahverengi ile *ötre* yapıldığı, 200 numaralı dipnotta *batt* yerine *hayt* yazıldığı, 213 numaralı dipnotta *dal* üzerindeki *üstün*’ün kahverengi ikinci bir *üstün* ilavesiyle *tenvin* yapıldığı, 72 numaralı dipnotta *kaf*’a sonradan bir nokta eklendiği belirtilmektedir.

Atalay tercümesinde unutulmuş kelimeler de dipnotta belirtilmiştir. Mesela *evet*, *ewet* kelimeleri Atalay’da atlanmıştır (dipnot: 153).

Ercilasun-Akkoyunlu yayınının sonunda, *DLT*’de geçen Türkçe kelimelerin bir dizini yer almaktadır ki bu dizin, sözlük kullanıcılarının en fazla başvurduğu bölümdür. Farklı okuyuşları merak edenler elbette dipnotlara müracaat edecektir. Bu farklılıklar, ileride bir cetvel hâlinde toplu olarak yayımlanabilir. Böylece karşılaştırma yapmak, biraz daha kolaylaşır.

DLT’nin yeni yayını; bundan sonraki çalışmalar için çok önemli, sağlam bir başvuru kaynağı olacaktır. *DLT* gibi Türk dilinin bütün anıt eserleri, tekrar tekrar okunacak ve yorumlanacak bir derinlikte ve zenginlikte karşımızda durmaktadır.